

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2016 metai

2

LI

Vilnius 2017

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2016

2

Vilnius 2017

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2016

2

Vilnius 2017

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznaneje

Zigmantas KIAUPA
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2017
© Straipsnių autoriai, 2017

PUBLIKACIJA

GINTAUTAS SLIESORIŪNAS

PRANEŠIMAS LIETUVOS KANCLERIUI APIE VALKININKŲ MŪŠĮ IR VALKININKŲ NUTARIMO PRIĖMIMO APLINKYBES

Publikuojamas Stanislovo Sieleckio (*Stanisław Sielecki*) laiškas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) kancleriui Karoliui Stanislovui Radvilai yra įdomus ir reikšmingas šaltinis, papildantis mūsų žinias apie įvykius, kurie tapo lūžio momentu vidaus kare, įsiplieskusiame Lietuvoje XVII a. pabaigoje. Šiame broliškame vidaus konflikte susirėmė beveik du dešimtmečius šalyje dominavusi Sapiegų giminė, remiama apie ją susitelkusios Sapiegų šalininkų grupuotės, bei prieš Sapiegų hegemoniją sukilusi gausi bajorija, vedama Sapiegų dominavimu nepatenkintų daugelio kitų LDK didikų giminių atstovų. Vidaus karo kulminacija tapo 1700 m. lapkričio 18 d. netoli Valkininkų įvykęs mūšis, kuriame Sapiegos patyrė triuškinantį pralaimėjimą. Nugalėtojai savo valdžią LDK įtvirtino 1700 m. lapkričio 24 d. Valkininkuose priimtu nutarimu¹. Šiuo dokumentu LDK buvo sudaryta konfederacinio pobūdžio valdžia, iš Sapiegų ir jų artimiausių šalininkų buvo atimtos pareigybės, konfiskuotos Sapiegų turėtos žemės valdos. Stanislovas Sieleckis buvo šių įvykių liudininkas. Laiškas rašytas iš Vilniaus 1700 m. lapkričio 30 d., t. y. praėjus nepilnomis dviem savaitėms po mūšio ir šešioms dienoms po Valkininkų nutarimo priėmimo. Todėl laiško autoriaus patirti įspūdžiai buvo dar labai gyvi. Kita vertus, nuo aprašomų įvykių jau buvo praėję šiek tiek laiko, kurio užteko, kad būtų atsijoti klaidingi gandai².

¹ *Postanowienie Generalne Stanów W. X. Lit. wieczne i nigdy nienaruszone, na Zieździe Walnym Woiewodztw y Powiatow, Pospolitym Ruszeniem pod Olkinikami uchwalone, Roku Pańskiego 1700, w Drukarni Akademii Wileńskiej Soc. Jesu.*

² Viena iš tokių klaidingų žinių, pasklidusių iš karto po Valkininkų mūšio, buvo ta, jog mūšyje buvo mirtinai sužeistas etmono brolis LDK didysis išdininkas Benediktas Povilas Sapiega. Tokia informacija buvo

Valkininkų mūšio aprašymai amžininkų atsiminimuose ir istorinio pobūdžio kūrinuose dažniausiai yra kiek platesni nei S. Sieleckio laiške, tačiau juose itin mažai žinių apie įvykius po Lietuvos arklidininco Mykolo Pranciškaus Sapiegos nužudymo 1700 m. lapkričio 19 d., ypač apie Valkininkų nutarimo parengimo ir priėmimo aplinkybes, respublikonų pagrindinių pajėgų atvykimą į Vilnių ir pirmuosius žingsnius LDK sostinėje³. Tą patį galima pasakyti ir apie daugumą archyvuose saugomų rankraštinų Valkininkų mūšio aprašymų⁴ bei pagal juos XIX–XX a. istorikų parašytus tekstus⁵.

S. Sieleckio laiškas patvirtina ir iš kitų šaltinių žinomą Valkininkų mūšio eigą: nesėkmingą bandymą tarpininkauti mūšio išvakarėse, respublikonų kariuomenės puolimą auštant lapkričio 18 d., Sapiegų kariuomenės apsupimą, Sapiegų giminės senjorų pasitraukimą į Vilnių, mūšio lauke likus etmono sūnui M. P. Sapiegai su jo vadovaujama ir tuo metu respublikonų jau apsuptais daugiausia pėstininkų daliniais, M. P. Sapiegos pasidavimą, gavus respublikonų vadų garantijas, M. P. Sapiegos atvykimą į respublikonų stovyklą Valkininkuose ir lapkričio 19 d. paryčiais įvykusį jo nužudymą. Kiek skiriasi tik į svarbiausių įvykių veikėjų lūpas įdedamos citatos. Tačiau S. Sieleckio laiškas ypatingas tuo, kad jame pateikiama unikali informacija apie tai, kaip vyko Valkininkų nutarimo svarstymas, priėmimas, taip pat yra informacijos apie nutarimo pasirašinęjimą, rengimą spausdinti, teksto derinimą su Lietuvos kancleriu (tiksliau – pareikštą norą atsižvelg-

pačiose pirmosiose rankraštinėse „žiniose“ (laikraštėliuose) apie įvykius LDK. Pvz.: Informacija apie vidaus karą LDK (*Relacya domowey wojny*), kurią gavo Torunės paštininkas Kristupas Danielius Janitzenas (Christoph Daniel Janitzen), be datos (1700 m. lapkričio 19?), *Archiwum Państwowe w Toruniu* (toliau – APwT), Kat. II, XIII-35, p. 911–912. Po kelių dienų raštuose pranešimuose buvo gerokai padidintas žuvusiųjų Valkininkų mūšyje skaičius. Rašyta, jog mūšyje žuvo beveik visi Sapiegų reitai ir pusė pėstininkų. Kartotas Sapiegų paskleistas ir respublikonus turėjęs suklaidinti gandas, kad Sapiegos iš Vilniaus pasitraukė Senojo Bychavo link. Žr. [Uniechovskio?] 1700 m. lapkričio 22 d. pranešimas Torunės paštininkui K. D. Janitzenui iš Vilniaus, ten pat, p. 923–924.

³ Žymiausiuose tokio pobūdžio darbuose informacija apie Valkininkų mūšį ir Valkininkų nutarimą yra čia: [Jan O l e s z e w s k i?], *Abrys domowey nieszczęśliwosci y wewnętrznej niesnaski, wojny, Korony Polskiej y Wielkiego Xięstwa Litewskiego pro informatione potomnym czasom [...] wyrażony anno 1721*, wydął z rękopisu F. K. Kluczycki, Kraków, 1899, s. 10–15; [Erazm O t w i n o w s k i], *Pamiętniki do panowania Augusta II, napisane przez niewiadomego autora (podobno, Erazma Otwinowskiego)*, wydane z rękopisu przez E. Raczyńskiego, Kraków, 1838, s. 33–34; *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego (1666–1721)*, wydane z oryginalnego rękopisu [...] przez J. Bartoszewicza, Warszawa, 1862, s. 207–209.

⁴ Pvz., Valkininkų mūšio aprašymas (Relatio Potrzeby, cum Domo Sapiehana die 18 9bris 1700), *Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu*, rkp. 654, p. 141, 147v–148v; Valkininkų mūšio aprašymas (Relatio potrzeby cum domo Sapiehana die 18 Novembris 1700 opisana ex parte adversa), ten pat, p. 572–574; S. Sieleckio laiške esanti informacija apie Valkininkų nutarimo priėmimo aplinkybes yra išsamesnė net už pačiame plačiausiame Valkininkų mūšio išvakarių, paties mūšio ir įvykių po jo aprašyme esančią, žr.: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, Rankraščių skyrius, f. 17, b. 177, l. 251–254v, 255–255v, 277–278.

⁵ J. N a r b u t t, *Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego z czasów Jana Sobieskiego i Augusta II, królów panujących w Polsce*, t. 2, Wilno, 1842, s. 76–95.

ti į kanclerio pastabas, jei tokių bus, ir pataisyti nutarimo tekstą iki jį išspausdinant). Nors yra žinoma, kad po savo pergalės sugrįžę į stovyklą Valkininkuose respublikonai, pasiskirstę pagal pavietus, svarstė įvairius klausimus ir priiminėjo sprendimus, kuriuos paprastai priimdavo seimeliai, tačiau S. Sieleckis pateikia patikimos informacijos, kad iki paties Valkininkų nutarimo priėmimo, t. y. iki lapkričio 24 d., bajorija pavietų stovyklose iš esmės suderino naujos LDK kariuomenės suformavimo ir paskirstymo į pavietus klausimus⁶. Sužinome, kad Valkininkų nutarimo projektą buvo rengiamasi perskaityti ir priimti pranciškonų vienuolyne sušaukus respublikonų pavietų vėliavų atstovus. Tačiau vienuolyno refektoriume buvo per ankšta, todėl svarstymas buvo perkeltas į parapijos bažnyčią⁷. Projektą skaitė Vilniaus vyskupijos scholastas Konstantinas Felicijonas Šaniavskis (*Konstanty Felicjan Szaniawski*), vėliau padaręs įspūdingą politiko ir dvasininko karjerą Lenkijoje, kur tapo Vloclaveko vyskupu (1705/7–1720), o vėliau net Krokuvos vyskupu (1720–1732). Toks Šaniavskio vaidmuo tik dar kartą patvirtina jo ypatingą svarbą LDK politiniuose įvykiuose XVII a. pabaigoje. S. Sieleckio laiške yra informacijos ir apie žuvusiųjų Valkininkų mūšyje kapus, turėjusius būti netoli mūšio vietos, pro kurių pražygiavo respublikonų kariuomenė, po Valkininkų nutarimo priėmimo vykusi į Vilnių. Šie palaidojimai turėtų būti Lieponių apylinkėse. Nors pastarasis laiško fragmentas yra toks patetiškas, kad jame esantis žuvusiųjų kapų paminėjimas gali būti ir nepreciziškas. Taip pat S. Sieleckis aprašo, kaip buvę Sapiegų šalininkai davė ištikimybės „Respublikai“ priesaiką Vilniuje Šv. Jonų bažnyčioje. Tarp prisiekusiųjų paminėtas ir Vilniaus pavieto vėliavininkas Jonas Kazimieras Skorulskis (*Jan Kazimierz Skorulski*), kurį išspausdintame Valkininkų nutarimo variante randame ir tarp šio nutarimo signatarų. Tai rodo, kad pasirašinėjama buvo ne tik gerokai vėliau už oficialią nutarimo priėmimo dieną, bet ir kad tarp signatarų pateko net asmenų, kurie Valkininkų mūšio dieną buvo Sapiegų šalininkai. S. Sieleckio laiške taip pat yra patikimos informacijos apie tai, kad kai kurios (matyt, daug) iki tol didžiojo etmono K. J. Sapiegos valdžioje buvusios vėliavos po Valkininkų mūšio buvo perimtos respublikonų ir įtrauktos į naujai suformuotą LDK kariuomenę.

⁶ Kariuomenės etatinė sudėtis dar buvo tikslinama 1701 m. pradžioje. Iš to laikotarpio yra kariuomenės sudėties sąrašai, kuriuose kariuomenės skaičius įvairuoja nuo 7500 (*Comput woyska uchwalonego Rzeczypospolitey WXL, Anno 1700 dien 20 9bris, APwT, Kat. II, XIII-35, p. 969*) iki 7700 (*Correctia woyska WXL siedmiutysięcy siedmuset z podatkw extraordinarynych przez repartitią na województwa y powiaty na terażnieyszym pospolitym ruszeniu zgromadzonym postanowiona w Olkienikach Roku Pańskiego Tysiąc Siedmsetnego Msca Nouembra A[nn]o 1700, Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, rkp. 2115, p. 65–73*).

⁷ Mūrinis pranciškonų vienuolynas su bažnyčia Valkininkuose pastatyti 1635–1650 m. Medinė Valkininkų parapinė bažnyčia sudegė XVII a. vidurio karų metu, vėliau buvo atstatyta. Pranciškonų vienuolynas uždarytas 1832 m. 1866 m. bažnyčios vietoje įkurta stačiatikių cerkvė, o buvusiam vienuolyne – rusiška mokykla ir kareivinės. Po 1920 m. buvusio vienuolyno pastate įsikūrė lenkų kariuomenės kareivinės. 1944 m. traukdamiesi vokiečiai buvusio vienuolyno pastatą susprogdino. Pokario metais pastatas buvo visiškai nugriautas.

Publikuojamas laiškas šiuo metu saugomas Varšuvoje, Lenkijos vyriausiajame senųjų aktų archyve, Radvilų archyvo fonde⁸. Laišką sudaro aštuoni puslapiai, iš kurių septyniuose surašytas laiško tekstas. Puslapiai sunumeruoti pieštuku archyvaro ranka. Tenka apgailestauti, kad tai vienintelis žinomas šio autoriaus korespondencijos su kancleriu pavyzdys. S. Sieleckis nebuvo pavieto lygmens pareigūnas ir tokiu, kiek šiuo metu yra žinoma, netapo. Jis neįrašytas ir tarp Valkininkų nutarimo signatarų, minimų spausdintame šio nutarimo variante. Tačiau jo socialinį statusą ir užduotį 1700 m. lapkričio pabaigoje galime rekonstruoti iš laiško turinio. S. Sieleckis pabrėžia, kad rašo laišką, vykdydamas savo pareigą kancleriui. Su S. Sieleckiu K. F. Šaniavskis tarėsi, kaip suderinti su kancleriu K. S. Radvila Valkininkų nutarimo tekstą prieš atiduodant jį spausdinti. Matome, kad S. Sieleckį respublikonų vadovai vertino kaip kanclerio patikėtinį. Kita vertus, pats laiško autorius nedrįso pateikti kancleriui savo Valkininkų nutarimo vertinimo, pabrėždamas, kad tai uždavinys „ne jo galvai“, ir teigdamas, kad tai turėtų padaryti Trakų kaštelionas, t. y. Mykolas Kazimieras Katilas (*Michał Kazimierz Kociell*). Beje, kitaip, nei daugelyje kitų vienalaikių šaltinių, S. Sieleckis teisingai nurodo naujas M. K. Katilo pareigas, nors naują paskyrimą iki tol buvęs Vitebsko kaštelionas gavo tik lapkričio 1 d. Tai rodo, kad S. Sieleckis gerai orientavosi LDK kanceliarijos naujienose. Iš laiško teksto taip pat galima padaryti prielaidą, kad kanclerio siūstas S. Sieleckis į respublikonų stovyklą atvyko jau po Valkininkų mūšio, nes mini savo informatorius, kuriais remiasi, pranešdamas apie įvykius, buvusius iki jam atvykstant. Pirmuoju asmeniu jis aprašo įvykius, kurie vyko jau po mūšio. Galima daryti prielaidą, kad kancleris savo patikėtinį į respublikonų stovyklą Valkininkuose nusiuntė apie lapkričio 19 d., jau gavęs pranešimą apie Valkininkų mūšio baigtį. Mūšio dieną (ir keletą dienų iki jo) kancleris buvo savo rezidencijoje Myre. Lapkričio 19 d. išvyko į Bialą, savo rezidenciją Bresto vaivadijoje pačiame Lenkijos pasienyje. Čia atvyko lapkričio 24 d. vakare, o 26 d. išskubėjo į Varšuvą, kur buvo jau kitą dieną ir susitiko su karaliumi⁹. Iš Varšuvos kancleris išvyko atgal į Bialą lapkričio 30 d., tą pačią dieną, kai savo laišką jam iš Vilniaus išsiuntė S. Sieleckis. Tad čia publikuojamas laiškas buvo vienas iš daugelio pranešimų apie Valkininkų mūšį ir įvykius po jo, kuriuos tuo laikotarpiu gavo kancleris, tačiau S. Sieleckiui patikėta užduotis buvo, matyt, pateikti kancleriui objektyvią informaciją be respublikonų vadovų pasigyrimų ir savo veiksmų propagandinių teisinimų.

⁸ *Archiwum Główne Akta Dawnych w Warszawie*, Archiwum Radziwiłłów, dział V, sygnatura 14225 (mikrofilmo nr. A 70379).

⁹ K. S. Radvilos dienoraštis, *Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Akademii Nauk w Krakowie*, rkp. 977, l. 102v–103.

Publikacijoje laikomasi Lenkijos mokslų akademijos Istorijos komisijos XVI–XIX a. vidurio lenkiškų šaltinių publikavimo instrukcijoje¹⁰ nurodytų šaltinių publikavimo principų. Skelbiamame laiške minimi asmenys identifikuojami išnašose. Lotyniški žodžiai rašomi kursyvu. Jų vertimai pateikiami išnašose. Paaiškinami ir kai kurie itin specifiniai lenkiški žodžiai.

Stanislovo Sieleckio 1700 m. lapkričio 30 d. laiškas Karoliui Stanislovui Radvilai iš Vilniaus

(p. 1)

Z Wilna *ultima novembris*¹¹ 1700

Jaśnie Oświecone Miłościwe Książę¹²
Panie a Panie mój Miłościwy

Wiem, że *fusissime*¹³ doszły od godnych ludzi Waszą Książęcę Mość Pana mojego Miłościwego relacyje, jednak ja *pro munere*¹⁴ rozkazu W.Ks.M. wypisuję *seriem occurrentium*¹⁵ i co się działo *in antecessum*¹⁶ przybycia mego od confidentów moich wyrozu-

¹⁰ K. Lepszy, *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, Wrocław, 1953. Publikuojamame S. Sieleckio laiške padarytos minėtoje instrukcijoje rekomenduojamos pataisos. Suvienodinta rašyba, išskleistos šaltinio tekste vartotos santrumpos: X – *ksiądz*, XX – *księża*, S. – *Święty*, P. – *pan*. Šaltinyje vartojama santrumpa „Jmc“ keičiama į „J.M.“ Išskleistos santrumpos *wwda* – *wojewoda*, *Rzplta* – *Rzeczpospolita*. Kad būtų perteiktas laikotarpio koloritas, originali rašyba palikta rašant vietovardžius – *Żmuydź*, *Olkiniki*. Taip pat palikta originali forma rašant žodį „konfederacija“ – *Confaederacya*, kas šame laiške reiškia 1700 m. lapkričio 24 d. priimtą Valkininkų nutarimą. Palikta XVII–XVIII a. rašybai įprasta žodžio *wszystko* forma. Tiek, kiek rekomenduojama, modernizuojant šaltinio kalbą, buvo ištaisytos rašybos bei skyrybos klaidos. Keliose vietose, kur pagal minėtos instrukcijos reikalavimus taisant originaliame tekste buvusias kalbos klaidas reikėjo įterpti papildomą raidę, tačiau pasirinkto taisyso variantas nėra visiškai aki-vaizdus, įterpimai pažymėti laužtiniais skliaustais.

¹¹ *ultima novembris* – lapkričio pabaiga, t. y. 1700 m. lapkričio 30 d.

¹² Karolis Stanislovas Radvila (Karol Stanisław Radziwiłł), LDK didysis kancleris (1699–1719), kunigaikštis, Nesvyžiaus ordinas.

¹³ *fusissime* – labai išsamiai / išsamiausiai.

¹⁴ *pro munere* – [vykdydamas] savo pareigą.

¹⁵ *seriem occurrentium* – įvykių eiga.

¹⁶ *in antecessum* – anksčiau / prieš atvykstant.

miawszy donoszę W.Ks.M. J.M. pan wojewoda wileński¹⁷ w niedzielę *die 14 labentis*¹⁸ z wojskiem, z armatą wyszedłszy z Wilna podemknął się pod Leypony¹⁹ *die 16* półtóry mile od Olkinik²⁰ z intencją przerznięcia J.M. pana starostę żmudzkiego²¹, nazajutrz dowiedziawszy o J.M. panu wojewodzie Rzeczpospolita ablegowała ichmciów księży sufragana²² i scholastyka²³ wileńskich do J.M. *cum punctis*²⁴ do zgody, na które J.M. pan wojewoda polityce i *illusorie*²⁵ rescript dawszy, dołożył ustnie, że *arma decernant*²⁶. Tegoż dnia J.M. pan starosta żmudzki komunikiem bieżąc *cumulavit*²⁷ liczną Rzeczpospolitą pół mili minąwszy J.M. pana hetmana²⁸, że żaden o drugim nie wiedział, *insinuarunt*²⁹ to J.M. panu wojewodzie, na co J.M. pan wojewoda wesoło *his formalibus*³⁰: i lepiej, bo nie będę siły rozrywał. // (p. 2) Z tym powrócili ichmość księża posłowie *sero vespere*³¹ jako o siódmej wyrazili ochotę, że J.M. pan wojewoda *Martem ciere*³² gotowy. Więc *bono cum Jove*³³ w dzień Jowiszow 18 *novembris* prędko z pół nocy podjazd ordynowany w chorągwiach 17 przedniej straży pod zwyczajną komendą J.M. pana strażnika W.Ks.L.³⁴ Nobilitas zaś w te stropy *decoro gressu*³⁵ następowała i stanąwszy *in planitie*³⁶ do batalyi odkrytego miejsca podjazd z hetmańskimi potykał się *dexterrime*³⁷,

¹⁷ Kazimieras Jonas Sapiiega (Kazimierz Jan Sapiiega), Vilniaus vaivada (1682–1703, 1705–1720) ir LDK didysis etmonas (1683–1703, 1705–1708).

¹⁸ *die 14 labentis* – 14 šio mėnesio dieną.

¹⁹ Lieponys.

²⁰ Valkininkai.

²¹ Grigalius Antanas Oginskis (Grzegorz Antoni Ogiński), Žemaitijos generalinis seniūnas (1698–1709).

²² Jonas Mikalojus Zgiris (Zgierskis) (Jan Mikołaj Zgierski), Vilniaus vyskupijos sufraganas (1695/96–1706).

²³ Konstantinas Felicijonas Šaniavskis (Konstanty Felicjan Szaniawski), Vilniaus vyskupijos scholastas, vėliau – Vloclaveko (1705/7–1720), Krokuvos (1720–1732) vyskupas.

²⁴ *cum punctis* – su [susitarimo projekto] punktais.

²⁵ *illusorie* – apsimestinį / nenuoširdų.

²⁶ *arma decernant* – tegul ginklai / kova lemia / sprendžia.

²⁷ *cumulavit* – sutelkė.

²⁸ K. J. Sapiiega, Vilniaus vaivada (1682–1703, 1705–1720) ir LDK didysis etmonas (1683–1703, 1705–1708).

²⁹ *insinuarunt* – pranešė.

³⁰ *his formalibus* – tokiais būdais / žodžiais [atsakė].

³¹ *sero vespere* – vėlai vakare.

³² *Martem ciere* – išjudinti Marsą, t. y. pradėti kovą.

³³ *bono cum Jove* – giedrą dieną / esant geram orui / dangui [Jupiterio dieną, t. y. ketvirtadienį].

³⁴ Liudvikas Konstantinas Pociėjus (Ludwik Konstanty Pocij), LDK didysis sargybinis (1698–1703), Bresto pakamaris (nuo 1689 m., šias pareigas išlaikė ir tapęs LDK sargybiniu).

³⁵ *decoro gressu* – gražiu žingsniu, t. y. tvarkingai [nužygiavo].

³⁶ *in planitie* – lygumose.

³⁷ *dexterrime* – narsiausiai.

*interim*³⁸ zaś szykowało się w szachownicę rycerstwo, harcownik z obopólny uganiał się, zbliżył się zaraz szyk i na uszykowanych dobrze hetmańskich bez ordynansu z wielką rezolucją skoczył lewem skrzydłem, i prawe onych [w]sparł skrzydło, a że na szpansreytery³⁹ później prawe skrzydło nasze pomknęło i ogarnęło piechotę z szkodą przecież w ludziach Rzeczpospolitej. Piechota z armatą książąt ichmciów⁴⁰ lasem się wyrznąwszy blisko się przysadziła (rzuciwszy szpansreytery) ku piechotom i armacie J.M. pana hetmana, kiedy za uderzeniem z dział puszcza hetmański zginął i tak tłumem zmieszani hetmańscy w rozsypkę poszli *inglorie*⁴¹, i gdyby nad wozami nie zabawili się, mieliby w rękę ichmciów panów Sapiehów, tu piechoty poddawały // (p. 3) się, J.M. pan koniuszy W.Ks.L.⁴² na parol wszystkich pułkowników przez J.M. pana Kmicica⁴³ dany wyjechał i tu zaraz pan Parol zginął⁴⁴. Asystował tedy J.M. pan koniuszy *vectore passu Triumphatrici Reipublicae*⁴⁵ do Olkinik, gdzie z księciem J.M. pułkownikiem⁴⁶ i innymi ichmciami do J.M. księdza biskupa wileńskiego⁴⁷ *heroe animo*⁴⁸ jechał, którego *sequebatur fremitus*⁴⁹ szlachty tamże zsiadającego z konia *occurrit*⁵⁰ ksiądz Białozor⁵¹ *impulsus dolore*⁵² rozstrzelanego brata⁵³ w gębę go uderzył, którym policzkiem zalterowany J.M. pan koniuszy, *allocutus*⁵⁴ księdza biskupa, moderującego księdza Białozora, jużem

³⁸ *interim* – tuo tarpu.

³⁹ *szpancreytery* (lenk.) – šauliai, išsidėstę ne linija, bet padrikai ir šaudantys ne salvėmis, bet individualiai.

⁴⁰ Kunigaikščiai Mykolas Servacijus ir Jonušas Antanas Višnioveckiai (Wiśniowecy).

⁴¹ *inglorie* – gėdingai.

⁴² Mykolas Pranciškus Sapiega, LDK arklidininkas (1690–1700) ir artilerijos generolas (1698–1700).

⁴³ Kazimieras Kmitičius (Kazimierz Kmicic), Oršos paseniūnis, Krasnoselsko seniūnas, 1700 m. rudenį – Oršos pavieto bajorų veliavos rotmistras.

⁴⁴ *Pan Parol zginął* (lenk.) – Ponas Pažadus žuvo / pranyko. Perk. – nustota paisyti pažado.

⁴⁵ *Vectore passu Triumphatrici Reipublicae* – raitas jojo su triumfuojančia Respublika.

⁴⁶ Kunigaikštis Mykolas Servacijus Višnioveckis (Michał Serwacy Wiśniowiecki), 1700 m. lapkričio mėn. Lipniškėse Valkininkų mūšio išvakarėse susirinkusios LDK respublikonų kariuomenės (bajorijos visuo-tinio šaukimo) išrinktas LDK vaivadijų ir pavietų generaliniu pulkininku.

⁴⁷ Konstantinas Kazimieras Bžostovskis (Konstanty Kazimierz Brzostowski), Vilniaus vyskupas (1687–1722).

⁴⁸ *heroe animo* – drąsiai / vyriškai.

⁴⁹ *sequebatur fremitus* – lydėjo pikti šūksniai / keiksmi.

⁵⁰ *occurrit* – pasitiko.

⁵¹ Kristupas Bialozoras (Krzysztof Białozor), Vilniaus vyskupijos kanauninkas, karaliaus sekretorius.

⁵² *impulsus dolore* – vedamas pykčio / nuoskaudos.

⁵³ Karolis Bialozoras, Vilniaus vyskupijos kanauninko Kristupo Bialozoro brolis, LDK didžiojo etmono K. J. Sapiegos teismo (etmono teismo) nuteistas sušaudyti už aktyvų dalyvavimą 1698 m. kariuomenės konfederacijoje. Sušaudytas 1698 m. gegužės 12 d. Gardine, dalyvaujant LDK arklidininkui Mykolui Pranciškui Sapiegai.

⁵⁴ *allocutus* – kreipėsi (i) / tarė [vyskupiui: „Jau žuvau, jau man galas“].

zginął, južem umarł. Bawił się po tym z pół godziny i według parolu odjechać pretendował, a że wytłumaczony parol że gdyby na rozhaworze ale po przegranej zostać prosili, jechał zaczem pod buńczukiem do kwatery regimentarskiej⁵⁵, kiedy wydzieliwszy retyratę blisko księcia J.M. pułkownika materac z książęcej posłano, zawiod[ł]szy potężne warty trzech rotmistrzów przydano do straży, zmieszany bardzo do przytomnych mówi: dam połowę fortuny, niech to okno przyrzna. Koń juž był [w] pogotowiu, a że to nie można było być, zmorzony snem [w]spar[ł]szy się zasnął, porwawszy się niby *in phrenesi clarius*⁵⁶ zawołał – nie tak to miało być, i znowu zasnął. // (p. 4) Szlachta zaś czatując na życie jego szemrząc koło okna czy przebudzili onego, czy sam *venit hora*⁵⁷, ocknął się mówiąc – dla Boga, czyli nie szlachta idzie, w czym wybiwszy okno wywleczone za krawat, za kark chwyciwszy *enormiter*⁵⁸ rąbawszy *averso sole*⁵⁹ przededniem na dwie godziny zabito, zdjawszy z niego [s]zustokor⁶⁰ czerwony lisami po[d]szyty *fatale exuvium*⁶¹ z błotem mieszałi. Przecie jednak *abscondit Deus sagittam electam in pharentra*⁶² kiedy z aktem pięknym umierał, rąbiących jego upraszał, aby na *signum*⁶³ żalu sygnet zdjęty od niego z palca oddano jezucie temu przed którym wieczór reconcylacją czynił J.M. pana starostę i chorążego⁶⁴ żmudzkich przepraszając. Po nim *terribilius fatum*⁶⁵ pan starosta brasławski⁶⁶ z kwatery powiatu brasławskiego od szwagra uchodzący w habicie strasznie rozsiekany. Pan Kurewicz⁶⁷ na łóżku także zabity. Asystencyja zaś u braci utajona *evasit*⁶⁸ szczęśliwie. Województwo zaś połockie i chorągwie

⁵⁵ regimentoriaus, t. y. respublikonų kariuomenės vado – LDK generalinio pulkininko M. S. Višnioveckio būstinė (apsistojimo vieta).

⁵⁶ *in phrenesi clarius* – [susapnavęs] baisų sapną / košmarą.

⁵⁷ *venit hora* – išmušė valanda (t. y. atėjus laikui).

⁵⁸ *enormiter* – siaubingai / žiauriai.

⁵⁹ *averso sole* – „nusigrežus nuo saulės“, čia, matyt, turima omenyje „prieš aušrą“.

⁶⁰ *szustokor* (lenk.) – vyriškas viršutinis drabužis, nešiotas XVII–XVIII a. Pavadinimas kilęs iš prancūziško žodžio *justaucorps* – tiksliai pagal kūną / korpusą. Siekė iki kelių. Pradžioje naudotas kaip karinis munduras, nuo XVII a. pabaigos paplito prabangesnės drabužio versijos, populiarios tarp dvariškių ir civilių kaip elegantiškas prancūziškos mados rūbas. XIX a. pradžioje jį pakeitė surdutas.

⁶¹ *fatale exuvium* – nelaimingus palaikus / lavoną.

⁶² *Abscondit Deus sagittam electam in pharentra* – nuslėpė Dievas gražiausią strėlę strėlinėje.

⁶³ *signum* – vardan / ženklai.

⁶⁴ Kazimieras Zaranka Horbovskis (Kazimierz Horbowski Zaranek), Žemaitijos vėliavininkas (1690–1703).

⁶⁵ *terribilius fatum* – dar baisesnė lemtis.

⁶⁶ Mykolas Vaina Jasenieckis (Michał Woyna Jasieniecki), Breslaujos seniūnas (1684/85 – †1700 11 19).

⁶⁷ Kurevičius (Kurewicz), buvęs LDK didžiojo etmono K. J. Sapiegos buńczukininkas (*bunczuczny*), 1700 m. lapkričio 18 d. buvo vengrų pėstininkų vėliavos rotmistras.

⁶⁸ *evasit* – išsigelbėjo / ištrūko.

pana Lubeckiego⁶⁹ z opinii w strachu były. Województwo trockie, powiat kowieński *accesserunt post peracta*⁷⁰ i wszystkie inne przez legatów *accesserunt*⁷¹. Przez te dni tedy formowali Confederacją⁷², erekcją wojska, repartycje robili // (p. 5) przy sesjach swoich w każdej chorągwi. Deputatów na Trybunał przyszły, którym się województwom i powiatom podobało, obierali. Posłów zaś wszystkie. Z oszmiańskiego został J.M. pan trocki⁷³ deputatem na Trybunał *die 22 praesentis*.⁷⁴ Podjazd ordynowany do Wilna pod komendą J.M. pana Ki[j]anowskiego⁷⁵ dla wykorzenia adherentów *Domus Sapiehanae*⁷⁶. *Die 23* naznaczona sessyja, na której czytano i umawiano według taryfy autentycznej repartycją. Compositiā uczyniwszy między sobą niektóre województwa *ratione*⁷⁷ exolucyi podatków w tym do czytania Confaederacyi solwowali do Franciszkanów⁷⁸ na jutro sessyją, gdzie dla ciasności reasumowana do fary⁷⁹. Zagaił tedy sessyją książe regimentarz⁸⁰ i przystąpili do słuchania Confaederacyi, i tak z ambony J.M. ksiądz scholastyk wileński *punctatim*⁸¹ czytał, na którą delegowani od chorągwi pozwolili *privati*

⁶⁹ Lubeckis – rotmistras (?).

⁷⁰ *Accesserunt post peracta* – prisijungė jau po visko (t. y., jau po respublikonų pergalės Valkininkų mūšyje).

⁷¹ *accesserunt* – prisijungė.

⁷² Valkininkų nutarimas, priimtas 1700 m. lapkričio 24 d.

⁷³ Mykolas Kazimieras Katilas (Michał Kazimierz Kocieł), Trakų kaštelionas (1700 11 01–1703 05 10). Anksčiau buvo Vitebsko kaštelionu, o iki išrenkant M. S. Višnioveckį LDK vaivadiją ir pavietų generaliniu pulkininku, ėjo šias neformalias LDK respublikonų politinio lyderio pareigas (1698–1700 11).

⁷⁴ Rengiant publikaciją reikėjo apsispręsti, kaip atskirti du sakinius, nes laiško autorius čia praleido tašką. Apsispręsta padėti tašką, žymintį sakinio pabaigą, po žodžių *die 22 p[rae]sen[tis]*, t. y. lapkričio 22 d. Tai reiškia, kad Trakų kaštelionas M. K. Katilas tą dieną buvo išrinktas deputatu į Vyriausiąjį Tribunolą. Tačiau yra tikimybė, kad laiško autorius sakinį galėjo užbaigti po žodžių „na Trybunał“. Tada lapkričio 22 d. reikštų datą, kada iš Valkininkų stovyklos į Vilnių buvo nusiųstas J. K. Kijanovskio vadovaujamas respublikonų kariuomenės būrys, turėjęs užimti Lietuvos sostinę ir, jei pasiseks, suimti po Valkininkų mūšio (1700 m. lapkričio 18 d.) į Vilnių pasitraukusius Sapiegas. Tačiau iš kitų Valkininkų mūšio aprašymų galima daryti išvadą, kad J. K. Kijanovskio būrys į Vilnių persekioti besitraukiančių Sapiegų buvo nusiųstas iš karto po respublikonų pergalės Valkininkų mūšyje. Todėl ir apsispręsta lapkričio 22 d. datą susieti su M. K. Katilo išrinkimu į Vyriausiąjį Tribunolą, o ne su J. K. Kijanovskio išsiuntimu į Vilnių. Tačiau visiškai atmesti tikimybės, kad laiško autorius šią datą siejo su J. K. Kijanovskio išsiuntimu, negalima.

⁷⁵ Jokūbas Kazimieras Kijanovskis (Jakub Kazimierz Kijanowski), Ašmenos pavieto išdininkis (1692–1708), LDK respublikonų 1698 m. paskirtas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo vėliavos rotmistru. 1700 m. rudenį buvo Ašmenos bajorų pašauktinių vėliavos rotmistru.

⁷⁶ *Domus Sapiehanae* – Sapiegų „Namų“, t. y. giminės [sajungininkai].

⁷⁷ *ratione* – dėl.

⁷⁸ Pranciškonų vienuolynas Valkininkuose.

⁷⁹ Valkininkuose buvusią parapiinę bažnyčią.

⁸⁰ M. S. Višnioveckis, LDK „regimentorius“, t. y. respublikonų kariuomenės vadas (toks jo pareigybės pavadinimas čia vartojamas sinonimiškai, kaip LDK pulkininko atitikmuo).

⁸¹ *punctatim* – pastraipsniui / glauštai.

*peta vota*⁸² do namowy u chorągwi zostawione, które z podpisami na Confaederacyą mają być oddawane. Confaederacya jeszcze w razie nie skombinowana, dla tego nie posyłam W.Ks.M. Książ scholastyk *per copiam*⁸³ obiecał wydać najpierwej dla W. Ks.M. i jeżeliby się co nie zdało // (p. 6) W.Ks.M. osobliwie w projekcie W.Ks.M. czeka na przestrogi, przed prasą poradził by. Żegnał szlachtę księżę J.M., która natychmiast wyjeżdżała skwapliwie. J.M. książ biskup wileński dziękował *pro suscepto regimine*⁸⁴ i wieszował księciu J.M.⁸⁵, że *sub auspiciis*⁸⁶ Imienia jego *victrix Respublica*⁸⁷. Piechotę W.Ks.M. przy ruszeniu wojska mieli książęta⁸⁸ ichmciowie lustrować, równo tedy ze dniem ruszyliśmy się *expansis*⁸⁹ nowo erygowanego wojska *vexillis*⁹⁰. Kilka zaś powiatów ile poblizszych nie wystawiło a że z miejsca, których chorągwi niedostatek podszły chorągwie pancerne i tatarskie W.Ks.M. i z których *contentissimi*⁹¹ wszyscy. Piechotę zaś węgierską *integer*⁹² lustrował *Gradivus*⁹³ i wzięła pierwsze po regimentarskiej miejsce. Szliśmy tedy *per cruentum laudis iter*⁹⁴ „pilnie” na Leypony *tumbas, gloriae tubas*⁹⁵, dla potomności wysypane mijając i dla wygody, a że o pięć mil z Olkinik lokowany obóz, armata nie mogła nadciągnąć, została o milę i z infanterją, piechoty zaś węgierskie [w] wieczór nadeszły. *Die 27 novembr[is]* w sobotę na południe przyjechał księżę J.M. pułkownik do Wilna w pałacu W.Ks.M. stanąwszy, równo z niem // (p. 7) stanęły dla assystencyi trzy chorągwie węgierskie, jedna W.Ks.M., która prymę wzięła warty, dwie książąt ichmciów, przed tym jedna z ich J.M. pana wileńskiego⁹⁶, która na imię księcia J.M. pułkownika obrócona, druga J.M. pana marszałka wielkiego W.Ks.L.⁹⁷ na

⁸² *privati peta vota* – išskeltus privačius prašymus.

⁸³ *per copiam* – kopiją / nuorašą.

⁸⁴ *pro suscepto regimine* – už prisiimtą vadovavimą / už sutikimą vadovauti.

⁸⁵ M. S. Višnioveckis.

⁸⁶ *sub auspiciis* – vedama / globojama.

⁸⁷ *victrix Respublica* – laimėjo / nugalėjo Respublika.

⁸⁸ kunigaikščiai Višnioveckiai.

⁸⁹ *expansis* – išskleidę / su išskleistomis.

⁹⁰ *vexillis* – vėliavas.

⁹¹ *contentissimi* – labai patenkinti.

⁹² *integer* – visą.

⁹³ *Gradivus* – „Marsą“, t. y. kariuomenę.

⁹⁴ *per cruentum laudis iter* – kruvinos / žiaurios šlovės keliu, t. y. į [Valkininkų] mūšio vietą.

^{94-a} žodis „pilnie“ nubrauktas.

⁹⁵ *tumbas, gloriae tubas* – kapus, šlovės trimitus / šauklus.

⁹⁶ Juozapas Boguslovas Sluška (Józef Bogusław Stuszką), Vilniaus kaštelionas („Vilniaus Ponas“) (1685–1701) ir LDK lauko etmonas (1685–1701). 1700 m. lapkričio 24 d. Valkininkų nutarimu atleistas iš LDK lauko etmono pareigų; † 1701 m. lapkričio 8 d.

⁹⁷ Aleksandras Povilas Sapiega (Aleksander Paweł Sapieha), LDK didysis maršalas (1698/99–1703, 1705–1708/1709, 1713–1734).

księcia J.M. marszałka nadwornego W.Ks.L.⁹⁸ Wojsko zaś *triduum*⁹⁹ założyło o dwie mile stąd. Co zaś za *mens*¹⁰⁰ zjazdu, możesz W.Ks.M. coniekturować z listów J.M. pana trockiego, bo to nie mojej głowy rozum, atoli to *constat*¹⁰¹, że *nervum belli*¹⁰² szukają, z J.M. panem wojewodą nowogródzkim¹⁰³ nałożyli pewnym kontraktem, aby im dał pięćdziesiąt tysięcy talarów bitych, co jeżeli minie, to nie pewna erekcja wojska, bo się zaciężni nie ruszą stąd i temu onych zatrzymują w polu, mają przecie apparencyę do nadziei, dla czego zabawią się jeszcze kilka dni. J.M. ksiądz biskup wileński z Werek¹⁰⁴ powróciwszy rano w niedzielę bankietował ichmciów *primores*¹⁰⁵, gdzie się znajdował J.M. pan wojewoda połocki¹⁰⁶ i *pro interesse suo*¹⁰⁷ traktował i insi ichmciowie tamtej Partyi¹⁰⁸, którzy wczoraj rano *solennissime*¹⁰⁹ w kościele Świętego Jana¹¹⁰ przed wielkim ołtarzem czynili reconciliacyją Rzeczypospolitej i *super fidelitatem*¹¹¹ złożyli *juramentum corporale*¹¹², jako to J.M. pan wojewoda połocki, J.M. pan Potocki, podstoli W.Ks.L.¹¹³, J.M. pan chorąży wileński¹¹⁴ i inni ichmciowie ze Żmudzi, której przysięgi *rigidus*¹¹⁵ był osobliwie J.M. pan starosta żmudzki. Częstował po tym ksiązę J.M. regimentarz u siebie ichmciów niektórych u okrągłego stołu *lautius*¹¹⁶ przy obojach, za najściem się zaś szlachty kilka godzin pili w noc przy trąbach, obojach i cymbałach muzyki

⁹⁸ Jonušas Antanas Višnioveckis (Janusz Antoni Wiśniowiecki), LDK rūmų maršalas (1698–1702).

⁹⁹ *triduum* – trijų dienų [stovykla].

¹⁰⁰ *mens* – sumanymas / reikšmė.

¹⁰¹ *constat* – [yra] aišku / akivaizdu.

¹⁰² *nervum belli* – karo nervų, perkelt. – pinigų.

¹⁰³ Steponas Tyzenhauzas (Stefan Tyzenhauz), Naugarduko vaivada (1687/88–1708).

¹⁰⁴ Verkiai.

¹⁰⁵ *primores* – vadovai / vadai.

¹⁰⁶ Dominykas Mykolas Sluška (Dominik Michał Słuszka), Połocko vaivada (1685/6–1713).

¹⁰⁷ *pro interesse suo* – apie savo reikalus.

¹⁰⁸ *tamtej Partyi* (lenk.) – Sapiegų šalininkai (iki Sapiegų pralaimėjimo Valkininkų mūšyje).

¹⁰⁹ *solennissime* – labai iškilmingai / iškilmingiausiai.

¹¹⁰ Vilniaus šv. Jonų bažnyčia.

¹¹¹ *super fidelitatem* – dėl ištikimybės / ištikimybę [prisiekė].

¹¹² *juramentum corporale* – [davė] asmeninę priesaiką / prisiekė asmeniškai.

¹¹³ Mykolas Potockis (Michał Potocki), generolas majoras, LDK pastalininkas (1700 (formali nominacija tik 1700 m. lapkričio 21 d.) – 1708).

¹¹⁴ Jonas Kazimieras Skorulskis (Jan Kazimierz Skorulski), Vilniaus vaivadijos centrinio pavieto vėliavininkas (1698 (formali nominacija 1700 m. gegužės 30 d.) – 1723), nors Vilniuje prisiekė ištikimybę „Respublikai“ kaip buvęs Sapiegų šalininkas, tačiau figūruoja ir tarp Valkininkų nutarimo (1700 m. lapkričio 24 d.) signatarų.

¹¹⁵ *rigidus* – griežtas, t. y. griežtai reikalavo.

¹¹⁶ *lautius* – gausiai / prabangiai.

przed tym hetmańskiej. J.M. pan podczaszy nowogródzki¹¹⁷ względem dyspozycyi cho-
raǳwi, czeka ordynansu od W.Ks.M. Ma sam pisać do W.Ks.M. upraszając. Więcej *nil*
*restat*¹¹⁸, tylko nogi W.Ks.M. ścisnąwszy pisać się

Waszej Książęcej Mości Pana a Pana mnie Miłościwego
najuniżeńszym sługą
Stanisław Sielecki

Gintautas S l i e s o r i ū n a s – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto mokslo
darbuotojas.

El. paštas: sliesoriunasgintas@gmail.com

¹¹⁷ Kazimieras Pranciškus Malavskis (Kazimierz Franciszek Malawski), Naugarduko pataurininkis (1694–1712). Tuo laikotarpiu Naugarduko pataurininkiais titulavosi dar keli asmenys, bet Valkininkuose 1700 m. buvo, Valkininkų nutarimą pasirašė ir šiame laiške yra minimas būtent K. P. Malavskis, kuris Naugarduko pavieto bajorijos buvo išrinktas Naugarduko vaivadijos centrinio pavieto bajorų pašauktinių vėliavos rotmistru.

¹¹⁸ *nil restat* – nieko nelieka.